

Dmitriy PANTO

Gdansko Antrojo pasaulinio karo muziejus

Viktor BILOTAS

Vytauto Didžiojo universitetas

Wiadomości ks. Juozasa (Józefa) Sabasa (1868–1926) o Turkiestanie i parafii taszkienckiej 1903 r.

STRESZCZENIE. Wiadomości o życiu katolików Azji Środkowej autorstwa księdza diecezji sejneńskiej J. Sabasa (1868–1926) „Turkiestan – Polacy i Litwini w Taszkencie“, napisane w 1903 r., w czasie przebywania na rekonwalescencji w Taszkencie, są jednymi z nielicznych zachowanych narracyjnych źródeł dotyczących historii Kościoła Katolickiego w tym regionie. Do tej notatki J. Sabasa, która ukazała się w polskiej prasie w 1903 roku, dołączono aparat naukowy, komentarze do tekstu oraz obszerny artykuł, przedstawiający historię parafii w Taszkencie w świetle najnowszych badań. Dzięki temu cennemu źródłu możemy przybliżyć dzieje oraz życie codzienne turkiestańskich katolików i ich duszpasterzy, która dotychczas bardzo mało znana.

SŁOWA KLUCZOWE: Turkiestan, Katolicy, ksiądz Juozas Sabas, Kościół Katolicki w Cesarstwie Rosyjskim.

W drugiej połowie XIX wieku, wraz z kolonizacją Kraju Turkiestańskiego¹ przez Cesarstwo Rosyjskie, na te tereny zaczęli przybywać wyznawcy katolicyzmu. Napływających katolików można podzielić na dwie grupy: żołnierzy i oficerów wojsk rosyjskich, którzy uczestniczyli w kolonizacji Azji Środkowej oraz Polaków, zesłanych za udział w powstaniach 1830–1831 oraz 1863–1864. W ramach drugiej grupy znaleźli się przedstawiciele inteligencji, inżynierowie, lekarze, fabrykanci oraz urzędnicy administracji państwowej. Warto podkreślić, że katolicy rozsiedlali się zazwyczaj w miastach. Należy odnotować, że populacja wyznawców katolicyzmu stabilnie rosła, a było to związane z możliwością dobrowolnej emigracji do Turkiestanu. W 1870 roku w nowym Taszkencie (stolicy generał – gubernatorstwa) mieszkało 78 katolików.² Prze-

¹ W 1867 roku zostało powołane Turkiestańskie generał – gubernatorstwo w składzie obwodów; zakaspijski, samarkandzki, siemirieczeński, syrdaryjski oraz fergański.

² О. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане: Вторая половина XIX века – 1917 год* (Ташкент, 2004), 35.

prowadzony w 1897 roku, czyli pierwszy a zarazem jedyny, powszechny spis ludności w Cesarstwie Rosyjskim daje nam możliwość oszacowania liczby katolików w Turkiestanie – gubernatorstwie pod koniec XIX wieku. Wedle owego dokumentu Kraj zamieszkiwało wówczas około 11 203 wyznawców katolicyzmu.³

Przybywający w Turkiestanie katolicy pozostawali jednak bez opieki i sakramentów, dlatego też począwszy od lat 70. XIX wieku kierowali do biskupów prośby o oddelegowanie kapelana. Formalnie katolicy mieszkający w Turkiestanie podlegali filii parafii tomskiej w Omsku: „Parafia katolicka Tomska należy do najobszerniejszych na Syberii, zajmuje, bowiem gub. Tomską, Omską, południowe obwody Smereczyński, Semipałatyński i sięga aż do Turkiestanu, posiadając przeszło 12 000 mieszkańców”.⁴ Jednym z pierwszych duchownych, który odwiedził południową część parafii tomskiej był ksiądz Walerian Gromadzki,⁵ który w latach 70. i 80. XIX wieku podróżował m.in. do Turkiestanu, Wierny (Ałmaty), Kaszgaru i Kuldży.⁶ Na początku lat 80. XIX wieku Metropolita Mohylewski nakazał księżom z Omskiej filii odwiedzać południowe rubieże Cesarstwa Rosyjskiego raz na trzy lata. Proboszcz omskiego kościoła, Kazimierz Hryniewski,⁷ w 1883 roku oddelegował do tego zadania swojego wikarego, księdza Augustyna Bohusza.⁸ Ksiądz Bohusz zaplanował wyjazd tak, żeby odwie-

³ О. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане*, 36.

⁴ P. Ilgowski, „Z Tomska”, *Przegląd Katolicki* № 35 (1892), 557.

⁵ Walerian Gromadzki, urodził się 5 czerwca 1835 r. w folwarku Sielce w parafii turzyskiej dziekanatu kowelskiego w powiecie włodzimierskim na Wołyniu. Do seminarium duchownego w Żytomierzu wstąpił 3 września 1855 roku. Studia ukończył 23 czerwca 1859 roku. Jako alumn z wyróżnieniem (atestat № 215 za rok 1859) święcenia kapłańskie otrzymał wcześniej – 7 marca 1859 roku. Za swoją działalność polityczną został zesłany na Syberie (do Omska) w 1861 roku. W roku 1883 został skierowany, jako wikariusz do parafii tomskiej. W 1883 roku został mianowany proboszczem parafii tomskiej, w której służył do 1899 roku. W 1900 roku wrócił na Wołyń i został kapelanem u księcia Sanguszkii w Sławucie, gdzie zmarł 15 października 1917 roku. D. Panto, *Ksiądz Kanonik Walerian Gromadzki (1835–1917)* (Gdańsk, 2019), mps w zbiorach Dmitriy Panto; T. Мосунова, „Отец Валериан Громадский – штрихи к портрету сибирского пастыря”, в: *Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития*. Материалы VII Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию Омского государственного аграрного университета. Часть 1 (Омск, 2008); A. Maciesza, *Dzieje kolonii polskiej w Tomsku* (Poznań, 1934); W. Chaniewicz, *Kościół katolicki na Syberii Zachodniej w XIX i początkach XX wieku (szkice historyczne, materiały, dokumenty)* (Kielce, 2017).

⁶ „Korespondencja z Tomska”, *Przegląd Katolicki* № 39 (1886), 617–619. Wspomina się o tym wyjeździe również w: W. G., „Polskie diecezje”, *Przegląd Kościelny* Nr 17 (1886), 136.

⁷ Kazimierz Hryniewski urodził się w szlacheckiej rodzinie w guberni wileńskiej w 1839 roku. Studia odbył w seminarium duchownym w Mińsku. W latach 1860–1864 kontynuował naukę Akademii Duchownej w Petersburgu, którą ukończył ze stopniem magistra teologii. Został wyświęcony w 1864 r. W latach 1865–1867 służył, jako wikariusz w parafii w Orle, potem na tym samym stanowisku w Tomsku, gdzie przebywał do 1873 roku. W 1873 roku został skierowany do filii omskiej (gdzie obejmował również stanowisko kapelana wojskowego Zachodniosyberyjskiego wojskowego okręgu), gdzie służył do 1885 roku, po czym został mianowany kapelanem wojskowym 4 i 5 warszawskiej dywizji piechoty. Zmarł w 1910 roku. E. Nowak, *Duszpasterstwo wojskowe katolickie i prawosławne w Rosji 1832–1914* (Wilno, 1934), 25; L. Czudowski, „Parafia Omska I jej mieszkańcy”, w: *Missye katolickie* 1903, czerwiec № 5, 130.

⁸ Augustyn Bohusz urodził się w 1826 roku. Bernardyn z franciszkańskiego klasztoru w Pińsku. Przed zesłaniem administracyjnym w 1863 roku pracował w diecezji mińskiej. Zesłany do guberni tobolskiej,

dzić Taszkent, jednak z uwagi na trudy podróży i podeszły wiek duchownego, zdołał tylko objechać obwód siemirieczński.⁹ W tym samym roku administracja generała – gubernatorstwa bez zgody Metropolity mianowała suspendowanego księdza Ferdynanda Sęczykowskiego¹⁰ na stanowisko kapelana wojskowego, które piastował do 1885 roku. Niestety, jego obecność w Turkiestanie była naznaczona licznymi konfliktami z kościelną hierarchią.¹¹ Po wyjeździe księdza Sęczykowskiego do Omska, duszpaste-rze odwiedzali turkiestańskich katolików sporadycznie. W 1888 roku oddelegowano tam księdza Juliana Dobkiewicza,¹² który, na co dzień sprawował funkcję inspektora kaukaskich parafii katolickich. Taki stan rzeczy utrzymał się do końca XIX wieku i ludnością katolicką opiekowali się księża z terenu Kaukazu.¹³ Księża podróżujący z Kaukazu do Turkiestanu wybierali transport morski przez morze Kaspijskie lub tradycyjną drogę lądową przez Bucharę i Samarkand. Po erygowaniu parafii w Omsku w 1893 roku wierni katolicy z Turkiestańskiego Kraju podlegali formalnie opiece duszpasterskiej omskich księży. Pierwszy omski proboszcz, ksiądz Leon Czudowski,¹⁴ tak

karę odbywał w Omsku. W maju 1868 roku został pozwolenie od władzy na przeprowadzenie się do guberni woroneskiej, jednak zrezygnował z tej propozycji. Po zwolnieniu, w latach 1873–1885 pracował, jako wikariusz przy omskim kościele. Po wyjeździe księdza K. Hryniewskiego pełnił funkcje proboszcza w Omsku. Zmarł w 1886 roku, został pochowany w Omsku. A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa* (Warszawa, 2001), 264; РГИА. Ф. 821. Оп. 3. д. 553. Л. 2, 2 об., 4; D. Panto, *Kościół katolicki na zachodniej Syberii (1835–1937). Kapelania w Omsku, filia parafii tomskiej, parafia Omska, dekanat Omski*, mps w zbiorach Dmitriya Panto.

⁹ РГИА Ф. 821 Оп.125 Д. 1166 – Дело о разрешении постройки Римско – католических молитвенных домов в г. Ташкенте Сыр – Дарьинской обл. и в г. Ашхабаде Закаспийской обл. Л. 19.

¹⁰ Ferdynand Sęczykowski urodził się w szlacheckiej rodzinie w guberni grodzieńskiej w 1837 roku. Po ukończeniu seminarium duchownego w Mińsku został wyświęcony w 1861 roku. Do 1882 roku służył, jako duszpasterz w guberni mińskiej. Zasygnął, jako kapłan prorosyjski i orędownik wprowadzenia języka rosyjskiego do w nabożeństw, za co został suspendowany. W latach 1883–1885 został mianowany kapelanem wojskowym Turkiestanu, po czym w latach 1885–1907 roku pracował, jako katecheta w Omsku, gdzie w kontrowersyjny sposób ingerował w jedność miejscowej wspólnoty katolickiej. Zmarł w 1907 roku, został pochowany w Omsku. М. Долбилов, *Русский край, чужая вера* (Москва, 2010); А. Бендин, *Проблемы веротерпимости в Северо – Западном крае Российской империи (1963–1914)* (Минск, 2010); А. Жиркевич, *Из-за русского языка. В изгнании* (Вильна, 1911); О. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане: Вторая половина XIX века – 1917 год* (Ташкент, 2004).

¹¹ Więcej na ten temat: А. Жиркевич, *Из-за русского языка. В изгнании* (Вильна, 1911), 170; О. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане*, 52–62; М. Марк, *Из истории Католической церкви в Узбекистане* (Ташкент, 2011), 17.

¹² Julian Dobkiewicz wikariusz kościoła świętych Piotra i Pawła w Tyflisie.

¹³ О. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане*, 54–56.

¹⁴ Leon Czudowski urodził się w szlacheckiej rodzinie w guberni mohylewskiej w 1858 roku. Ukończył seminarium duchowne w Petersburgu, po czym został wyświęcony 1883 roku. Kontynuował naukę w Akademii Duchownej w Petersburgu, które ukończył ze stopniem kandydata teologii. Przed przeprowadzką do Omska, służył, jako wikariusz w kościele świętego Stanisława w Petersburgu. W 1887 roku został skierowany na stanowisko kurata w Omsku oraz miejscowego kapelana wojskowego. W czasie swego pobytu w Omsku, wybudował dzwonnice oraz przebudował i wyremontował kościół. W roku 1893 placówka w Omsku została podniesiona do statusu parafii, a ksiądz Czudowski został pierwszym jej proboszczem. Po konflikcie z parafianami opuścił parafię, i kontynuował pracę duszpasterską w diecezji wileńskiej. Zmarł w Wilnie w 1906 roku, i został pochowany na cmentarzu na Rosie, w grobowcu swojej matki. D. Panto, *Kościół katolicki na zachodniej Syberii (1835–1937)*.

opisywał swoją rozległą parafię: „Parafia omska, jak i inne syberyjskie, zajmuje olbrzymią przestrzeń stepowego general-gubernatorstwa, składającego się z trzech olbrzymich obwodów: akmolińskiego z miastami: Omsk (rezydencja general-gubernatora i powiatowemu: Pelropawłowski, Kokczetaw, Atbasar, Akmolińsk. Semipałatyńskiego z miastami: Semipałatyńsk (rezydencja gubernatora) i powiatowemu: Pawłodar, Karkaralinsk, Ust - Kamienogorsk, Zajsan i Semireczeńskiego (we wschodnim Turkiestanie) z miastami: Wierny¹⁵ (rezydencja gubernatora) i powiatowemu: Lepsinsk,¹⁶ Kopal, Piszpek,¹⁷ Dżarkient i Przewalsk,¹⁸ (...) Aby mieć pojęcie, jak wielkie są tu przestrzenie, dość będzie, gdy zwrócimy uwagę, że od Omska do Zajsanu jest 1 300 wiorst, do Wiernego 1 700, do Dżarkientu 1 600, do Przewalska 2 300 i t. d.”¹⁹ Z uwagi na rozległe tereny jakie zajmowała parafia omska oraz olbrzymie odległości pomiędzy miastami, turkiestańscy katolicy nie ustalali w kierowaniu próśb do Metropolity o oddelegowanie stałego duszpasterza. Decyzja zapadła w 1899 roku, arcybiskup Szymon Kozłowski mianował księdza profesora Justina Bonaventurę Pranajtisa²⁰ kuratem Turkiestańskiego Kraju. Ksiądz Pranajtis objął swoje stanowisko dopiero we wrześniu 1902 roku.

W tym samym roku erygowano taszkiencką parafię katolicką. Tu warto podkreślić, że mimo tego, iż parafia taszkiencka była uwzględniana w *Directorium officii Divini ac Missarum Archidiecesis Mohiloviensis*, to formalnie została utworzona w 1918 roku wraz z erygowaniem dziekanatu turkiestańskiego.²¹ W dokumentacji kościelnej funkcjonowała, jako samodzielna placówka, a przedtem, do 1901 roku teren ten był postrzegany przez Watykan jako teren misyjny. Dopiero w 1901 roku Papież przekazał Metropolicie Mohylewskiemu pełną jurysdykcję nad terenami całego Cesarstwa Rosyjskiego, gdyż przed wydaniem decyzji Stolicy Apostolskiej obowiązywał stan terytorialny Metropolii z czasu podpisania Konkordatu w 1847 roku.²²

Kapelania w Omsku, filia parafii tomskiej, parafia Omska, dekanat Omski, mps. w zbiorach Dmitriya Panto; A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa* (Warszawa, 2001), 296; РГИА Ф. 821 Оп. 125 Д. 681 Л. 66.

¹⁵ Obecnie Almaty.

¹⁶ Obecnie Lepsy.

¹⁷ Obecnie Biszkek.

¹⁸ Obecnie Karakol.

¹⁹ L. Czudowski, „Parafia Omska I jej mieszkańcy“, w: *Missye katolickie* 1903, czerwiec № 5, 130–131.

²⁰ Justinas Bonaventūra Pranaitis (Pranajtis), ksiądz rzymskokatolicki, profesor języka hebrajskiego, misjonarz, autor dużej ilości naukowych i publicystycznych tekstów. Urodził się 27 lipca 1861 roku w guberni Augustowskiej, w parafii Grizskabudis. W 1872 (1878) roku ukończył sejnięskie seminarium duchowne, po czym w 1883 roku został skierowany na studia magisterskie do Akademii Duchownej w Petersburgu. W roku 1886 został wyświęcony i kontynuował pracę akademicką, kierując katedrą języka hebrajskiego. W 1902 roku został mianowany proboszczem Kraju Turkiestańskiego, gdzie pracował tam do 1916 roku inicjując budowę kaplic i kościołów. W 1912–1913 był ekspertem w słynnym procesie „Bejlisa“. Zmarł w Petersburgu 28 stycznia 1917 roku. Został pochowany w Turkiestanie. O. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане: Вторая половина XIX века – 1917 год* (Ташкент, 2004); A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa* (Warszawa, 2001), 250–251; Hagemeister 2003, 21: 1221–1226.

²¹ A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, 240–250.

²² V. Bilotas, „Сибирь в церковном отношении» И.-Б. Пранайтиса“, *Soter* 72(100), 49–63.

Dzięki pracy księdza Pranajtisa Kościół katolicki w Turkiestańskim general – gubernatorstwie rozwijał się i rozrastał w filie. Duchowny w ten sposób opisywał swoje wyjazdy duszpasterskie: „W połowie kwietnia z. r. [1903 DP] puściłem się w objazd swej obszernej parafii turkiestańskiej. Zwiedziłem miasta: Krasnowodzk, Fort – Aleksandrowsk, Czikiszlar, Kozandzik, Kiził-Arwat, Karakała, Aschabad, Kaachka, Tedżen, Serachs Merw, Kuszkę, Czardżuj, Buchare, K takurgan, Samarkandę, Czerniajewo, Ura-tiube, Chodżent, Kokand, Margielan, Andyżan. Osz, Namangan i Turkiestan; następnie przejechałem się całą linią pogranicznej straży w górę od Termezu brzegami i Amudaryi i Piandża aż do podnóża Pamiru; wracając zaś stamtąd na dół tychże rzek: Kelif, Bassagę, Kerki. W podróży zostawałem całe pół roku. Zrobiłem drogi wiorst 21 644, z których 6 373 koleją, 2 200 morzem, 1 400 końmi w tarantasie, 750 konno i na przemiany piechotą, 400 łodzią i 221 statkiem na rzecę”.²³ W 1909 roku parafia taszkiencka posiadała trzy filie (Aszchabad, Kazył – Arwat oraz Margelan) oraz siedem kaplic (Wierny, Kopal, Merw, Czardżuj, Samarkand, Krasnowodzk i Termez). Liczba wierzących w tym roku też była nieco wyższa i wynosiła ponad 15 000 katolików. Proboszcz otrzymał do pomocy księdza wikarego – Bronisława²⁴ Rutenisa.²⁵

Do parafii taszkienckiej na początku XX wieku zaliczały się obwody: zakaspijski, samarkandzki, siemirieczński, syrdaryjski, fergański oraz tereny Chiwy i Buchary. Siedzibą parafii, gdzie mieszkał proboszcz oraz wikariusze, było miasto Taszkent. Historię parafii szczegółowo opisał w swoim artykule pierwszy proboszcz Pranajtis.²⁶

Niemal w tym samym czasie do Taszcentu przybył ksiądz Juozas (Józef) Sabas. Według dokumentów przechowywanych w Archiwum Diecezji Łomżyńskiej duchowny urodził się 3 listopada 1868 r. we wsi Jankunai w parafii Gelgaudishkis (30 km od ojczyzny księdza Pranajtisa), w rodzinie chłopskiej. Ukończył 4 klasy gimnazjum w Suwałkach, po czym 4 lipca 1887 roku, wstąpił do Seminarium Duchownego w Sejnach, które ukończył. W dniu 4 września 1892 roku został wyświęcony na księdza.

W Elenchus Diecezji Sejnińskiej z lat 1892–1901 odnotowano, że ksiądz Sabas służył, jako wikariusz w parafiach Puńsk oraz Szumowo. W innych latach Juozas Sabas znalazł się wśród kapłanów nieposiadających stanowiska, a w latach 1901–1905 był

²³ Ks. J. B. Pranajtis, „Z Turkiestanu“, *Przegląd Katolicki* № 6 (1904), 93.

²⁴ Bronisław Rutenis urodził się w rodzinie chłopskiej w guberni kowieńskiej w 1884 roku. Po ukończeniu seminarium duchownego w Petersburgu został wyświęcony w 1907 roku. Od razu po święceniach służył, jako wikariusz w Taszkencie. Od 1918 po 1930 rok proboszcz parafii w Taszkencie i zarazem dziekan turkiestańskiego dziekanatu. W roku 1930 podpisał rzekomego aktu apostazji, poopuszczeniu ZSRS przebywał na Litwie pełniąc funkcję z honorowego wikariusza Apostolskiego Syberii. Zmarł w 1951 roku, został pochowany w Krikstenu. O. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане*; A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim: Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, 306; R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917–1939. Martyrologium* (Lublin, 1998); R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917–1939. Zarys historii* (Lublin, 1997).

²⁵ *Directorium officii Divini ac Missarum Archidiecesis Mohiloviensis* (Petropolis, 1910).

²⁶ V. Bilotas, „Сибирь в церковном отношении» И.-Б. Пранайтиса“, *Soter* 72(100), 49–63.

wymieniany, jako emeryt.²⁷ Tak niskie zaangażowanie i wciągnięcie na ewidencję emerytów w wieku 33 lat, było spowodowane poważną chorobą, w wyniku, której biskup Sejniński wysłał księdza Sabasa na leczenie do odległego Taszkentu, który służył z gorącego i suchego klimatu pozytywnie wpływającego na zdrowie chorych.²⁸ Ksiądz Juozas Sabas chętnie wspierał w pracy duszpasterskiej swego rodaka, księdza profesora Pranajtisa. Ksiądz Pranajtis tak wspomina księdza Sabasa w Turkiestanie: „Do najradośniejszych wypadków minionego roku [1903 D. P.] dla parafii naszej zaliczyć należy przybycie do Taszkentu na kurację ks. *J. Sabasa*, – dzięki któremu i w czasie mojej nieobecności udzielane bywają Sakramenty i odprawiane są nabożeństwa bez przerwy – oraz poświęcenie kamienia węgielnego w Aszchabadzie pod pierwszy katolicki kościół w Turkiestanie“.²⁹ Liczne wpisy w księgach metrykalnych świadczą o posłudze sakramentalnej pełnionej [Ks. Sabasem DP, VB] w latach 1902–1906. W schematyzmach archidiecezji mohylewskiej kapłan był wymieniony, jako rezydent w Taszkencie jeszcze w 1907 roku. W polskiej prasie ksiądz Sabas opublikował szczegółowy artykuł o funkcjonowaniu Kościoła katolickiego w Turkiestanie i swoim aktywnym udziale w życiu Taszkenckiej parafii.³⁰ Począwszy od 1908 roku w schematyzmach, ksiądz Sabas był wymieniany, jako emeryt przy kaplicy w Kretkampis Diecezji Sejnińskiej, gdzie zmarł w 1926 roku.³¹ Ksiądz Juozas Sabas został pochowany w Kownie (Veršvų kapinës) wraz z trzema innymi współbraćmi. Warto podkreślić, że płyta nadgrobną zachowała się do dzisiaj. Twórczość literacko – naukowa księdza Sabasa jest bardzo interesująca, choć znamy tylko jedno dzieło napisane w języku litewskim: „Przyroda – źródło zdrowia“ („Gamta – sveikatos šaltinis“). Praca ta została wydana w Sejnach w 1908 roku pod pseudonimem Miłośnik Przyrody (Gamtos Mylėtojas).

Dokumentów, które w sposób wyczerpujący ilustrowałyby życie codzienne i liturgiczne Kościoła Katolickiego i katolików w Turkiestańskim Kraju jest bardzo niewiele, dlatego wszelkiego rodzaju publikacje, noty prasowe oraz wspomnienia są bardzo ważne z punktu widzenia badaczy, zainteresowanych opisaniem zwyczajnego życia wierzących. Poniższy tekst poszerza naszą wiedzę o informacje strictly historyczne, co bez wątpienia wpływa na wzmocnienie bazy źródłowej dla wszystkich historyków, badających dzieje Azji Środkowej w XIX i początkach XX wieku. Co ważne, rzuca także światło na to jak wyglądało życie liturgiczne i religijne w parafii turkiestańskiej, co będzie szczególnie cenne dla badaczy dziejów Kościoła Katolickiego na terenie Azji Środkowej. Temat ten wciąż wymaga wypełnienia wielu białych plam, ale źródło, które dziś prezentujemy bez wątpienia poszerza naszą wiedzę w znacznym stopniu.

²⁷ A. Katilius, *Juozapas Sabas*, <https://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=3820>.

²⁸ Прошение Пранайтиса о *facultates* для Сабаса, находящегося на лечении, в РГИА Ф. 826 Оп. 3 Д. 262 Л. 76.

²⁹ Ks. J. B. Pranajtis, „Z Turkiestanu“, *Przegląd Katolicki* №6 (1904), 93.

³⁰ Ks. J. Sabas, „Z Turkiestanu“, 666–667; rok później został przedrukowany w: X. J. Sabas, „Turkiestan – Polacy i Litwini w Taszkencie“, *Misyje katolickie* 1904 r., marzec, 86–87.

³¹ A. Katilius, *Juozapas Sabas*, <https://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=3820>.

Turkiestan – Polacy i Litwini w Taszkencie.³²

Pod względem etnograficznym Taszkient dzieli się na stare i nowe miasto, połączone między sobą tramwajem konnym. Taszkient stary, który pod nazwą odmienną miał już istnieć w VII w., obecnie liczy przeszło 130 000 miejscowych mieszkańców, Sartów.³³ Domy tu sklecone z gliny w sposób bardzo pierwotny. W izbie sartowskiej strona męska starannie jest oddzielona od strony żeńskiej. Obcych mężczyzn przyjmują u siebie w domu mężczyźni, a niewiast - niewiasty.

Ulice w starym Taszkencie wąskie, krzywe, wcale, albo źle zabrukowane. Na werandach mieszczą się warsztaty rzemieślnicze, sklepy i herbaciarnie. Werandy są utrzymywane dość czysto. Na rozestawionych pod niemi matach lub dywanach mężczyźni, siedząc, zajmują się pracą, albo, leżąc, używają wywczasu. Na ulicach roją się gromadki wesołych dzieciaków, a od czasu do czasu przesunie się, jakby chodząca mumia - niewiasta Sarcianka, otulona w szary chałat (*farodża*), sięgający od głowy do stóp; z jej głowy spada na twarz czarna siatkowa zasłona (*czembet*).

Sarci, wyznawcy Mahometa,³⁴ mocno się trzymają swej wiary i chociaż już 38 lat żyją w otoczeniu Europejczyków, to jednak podobno jeszcze żaden z nich nie dał się ochrzcić: prędzej zostanie chrześcijaninem Kirgiz, ale nigdy Sart.

Taszkient nowy, założony przed trzema dziesiątkami lat,³⁵ jest zamieszkały przez Europejczyków i liczy przeszło 25 000 dusz. Tu domy murowane na sposób europejski, ulice proste i szerokie, lecz bruki w ogóle pozostawiają wiele do życzenia. Chodniki przeważnie wyłożone cegłami, a obok nich wąskie rowy, zwane arykami, którymi woda górską dochodzi do wszystkich zakątków miasta. Z tych to aryków wodą, czerpaną wiadrami, podczas suszy, dwa razy dziennie polewa się ulice i wtenczas robi się formalne błoto, które, gdy przeschnie, powoduje kurz nieznośny.

Latem upały dochodzą tu do 30–40 stopni, a deszcze czasem całymi miesiącami nie spadają. Ziemia jest urodzajna, lecz, aby zasiewy nie poschły, trzeba ją polewać. W tym to celu w rozmaitym kierunku są po przeprowadzane kanaliki (*aryki*), z których wodę, dochodzącą z gór, w miarę potrzeby można sprowadzać na grunta. Klimat tu ciepły, lecz w ogóle wilgotny i z tego powodu przytrafiają się wypadki febry. Zimy krótkie, lecz mróz dochodzi czasem do 20 stopni.

W Taszkencie rosyjskim, oprócz innych instytucji publicznych, znajduje się 11 cerkwi, 1 zbór luterański, 1 synagoga żydowska i dopiero niedawno została tu

³² Początkowo ten tekst ukazał się w Przeglądzie Katolickim w numerze 42 z 15 października 1903 roku, pod tytułem: Ks. J. Sabas, „Z Turkiestanu“, 666–667; rok później został przedrukowany w: X. J. Sabas, „Turkiestan – Polacy i Litwini w Taszkencie“, *Misyje katolickie* 1904 r., marzec, 86–87.

³³ Sarty – ogólna nazwa na część ludności Azji Środkowej, której używano w XV–XIX wieku. Pod pojęciem sartów najczęściej kryli się Uzbegy i Tadźycy.

³⁴ Innymi słowy Muzułmanie.

³⁵ Nowy Taszkient został założony przez rosyjskie wojska w 1865 roku. W 1867 roku Taszkent staje się stolicą Turkiestańskiego generał – gubernatorstwa.

urządzona kaplica katolicka.³⁶ Kaplica ta jest już zaopatrzona w rzeczy najpotrzebniejsze, lecz są jeszcze i braki: sygnaturka pęknięta, brak zakrystii i przydałby się, choć skromny żyrandol.

Katolicy w Taszkencie składają się przeważnie z Polaków, lecz sporo jest tu Litwinów i po kilkanaście, lub po kilka osób: Czechów, Niemców, Francuzów, Włochów³⁷ i Łotyszów.

W Wielkim Tygodniu obchodziliśmy tu nabożeństwa dość uroczyście. Rezurekcję³⁸ o godz. 2 w nocy celebrował proboszcz turkiestański, X. Pranajtis; procesja przy śpiewie „Wesoły nam dziś dzień nastał”, była urządzona poza kościołem na dziedzińcu, oświetlonym ogniami bengalskimi. Po skończonej procesji i odśpiewaniu jutrzni, X. proboszcz odprawił Mszę Św., podczas której po Ewangelii krótko, lecz treściwie, przemówił od ołtarza po polsku. Cały kościółek był napchany modlącymi się. O godz. 11 odprawiłem sumę, po której do gromadki Litwinów przemówił X. proboszcz w ich języku ojczystym.

W niedzielę przewodnią³⁹ w kaplicy taszkienckiej była urządzona pierwsza Komunia dla dzieci tutejszych. Przed kratkami na rozesłanych na posadzce kościelnej dywanach, ustawiono wzdłuż kaplicy dwie ławeczki, pokryte czerwonym perkałem: jedną po stronie prawej, drugą – po lewej. Przy ławeczce, stojącej po stronie lewej, klęczały dziewczynki, ubrane w bieli, przy drugiej – chłopcy, z przepaskami niebieskimi na rękawach u lewej ręki, a wszyscy trzymali w prawych rękach płonące świece woskowe, które wspaniałomyślny proboszcz swym pieśczochoom ofiarował na pamiątkę. Podczas cichej Mszy Św., odprawianej przeze mnie, X. proboszcz przy urządzonym w pośrodku ławek klęczniku, czytał dzieciom stosowne modlitwy i każdemu z osobna asystował przy przyjmowaniu Komunii św. Tego dnia miało szczęście pierwszy raz przyjąć Pana Jezusa kilkanaścioro dzieci, przeważnie wychowanków zakładów naukowych.⁴⁰

We wtorek, po niedzieli przewodniej, X. proboszcz miał dać w Taszkencie trzy śluby i potem niezwłocznie udać się z wizytą do rozległej swej parafii. Tymczasem w niedzielę przewodnią otrzymuje telegram z Krasnowodzka, wzywający go do chorego w celu dysponowania go na śmierć. Nie zwlekając, więc, tego samego dnia po sumie, wybiera się w drogę i, żegnany przez kółko swoich, odjeżdża, dokąd powołuje go obowiązek.

³⁶ Kaplicę poświęcił ksiądz Ferdynand Sęczykowski 8 grudnia 1883 roku. Жиркевич А. Из-за русского языка. Ч. 2 (Вильна, 1911); О. Лисицкая, *История католических общин в Туркестане*, 47.

³⁷ Przypuszczalnie chodzi tutaj o katolików, którzy zamieszkiwali ten teren przed przyłączeniem do Cesarstwa Rosyjskiego. Duchową opiekę nad nimi sprawowali misjonarze belgijscy i francuscy.

³⁸ Procesja odbywająca się w Wielkanoc, na zakończenie liturgii Wielkanocnej. W 1903 roku przypadała na noc z 11 na 12 kwietnia.

³⁹ Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego – Pascha.

⁴⁰ Chodzi o wychowanków gimnazjum męskiego i żeńskiego, szkoły realnej i korpusu kadetów, w których pracowali, jako katecheci księża z Taszkentu. Na plebani zaś prowadzili katechezę dla uczniów szkół zawodowych.

Opatrzywszy w Krasnowodzku św. Sakramentami chorego, stamtąd rozpoczął swoją wizytę parafialną, z której zamierzał wrócić do Taszkientu na Boże Ciało, lecz inaczej się stało. Znużony ciągłą podróżą i ustawiczną pracą, w Aszchabadzie lekko zaniemógł i cały tydzień w górzystej miejscowości, Firiuzie, musiał odpoczywać. Obecnie, gdy te wyrazy kreślę, minęło z górą dwa miesiące, jak rozpoczął wizytę, a przez ten czas ledwie dotarł do Merwi. Miał objechać do jesieni cały Turkiestan, lecz wątpić należy, czy to mu się uda.

Zostawszy, jako chory, sam w Taszkientie, zastępuję miejscowego proboszcza, jak mogę. Dałem przez ten czas siedem ślubów, dysponowałem na śmierć kilku chorych, pochowałem kilku umarłych, chrzczę, odprawiam nabożeństwa kościelne i w razie potrzeby załatwiam inne posługi religijne. Niedawno przywiózł tu do chrztu pewien ojciec troje swych dzieci, z których najstarsze ma już cztery lata; wszystko troje tego samego dnia ochrzciłem. Pozawczoraj nadszedł z Oszi telegram, zawiadamiający, że tam umarł nasz parafianin, więc proszą o odprawienie Mszy św. za duszę zmarłego.

Na Boże Ciało zebrało się do kościoła ludzi niewiele, bo żołnierze latem mieszkają za miastem w obozie, biurokracja była zajęta zwykłą pracą, a inni nawet nie wiedzieli, że tego dnia święto. Uroczystą procesję urządziliśmy w niedzielę *infra oct[avam]*.⁴¹ Na dziedzińcu, znajdującym się naprzeciwko kaplicy, przy przenośnym improwizowanym ołtarzu odśpiewałem cztery Ewangelie. Dziewczynki, ubrane w bieli, rzucały kwiaty, cała procesja w ogóle się udała, i niektórzy nie mogli się posiąść z radości, że pierwszy raz, jak żyją w Taszkientie, mogli brać udział w takim nabożeństwie, gdyż na Boże Ciało nigdy tu jeszcze przedtem księdza nie było.

Latem w niedziele i święta sumy odprawiają się tu o godzinie 9 z rana, gdyż w południe dokuczają wielkie upały. Kto może, na lato wyjeżdża z miasta do gór, lub chowa się od upałów do letnich mieszkań, a kogo obowiązek przykuwa do miejsca, lub kogo na wygody nie stać, ten musi pilnować domu. Chociaż tu wygod nie ma, lecz przydałoby się bardzo w Turkiestanie więcej apostołskiego ducha księży, gdyż jeden na cały kraj stanowczo jest niewystarczający.

X. J. Sabas

Gauta: 2020 04 30

Parengta: 2020 05 29

⁴¹ Dosłownie w oktawie uroczystości, Boże Ciało tego roku przepadało na czwartek 11 czerwca, msza święta, o której piszę ksiądz Sabas na 14 czerwca.

Dmitriy PANTO, Viktor BILOTAS

KUNIGAS JUOZAS SABAS (1868–1926) APIE TURKESTANĄ IR TAŠKENTO PARAPIJĄ 1903 METAIS

S a n t r a u k a

Seinų vyskupijos kunigas Juozas Sabas (1868–1926) 1903 m. gydydamasis Taškente parašė katalikų gyvenimo Vidurinėje Azijoje apžvalgą „Turkiestan – Polacy i Litwini w Taszkencie“ („Turkestanas – lenkai ir lietuviai Taškente“). Tai vienas iš retų išlikusių naratyvinių šaltinių apie Katalikų Bažnyčią šiame regione. Ši kunigo J. Sabo apžvalga, lenkų spaudoje paskelbta 1903 metais, čia publikuojama prie jos pridant mokslinį aparatą: teksto komentarus ir platų straipsnį, kuriame pristatoma naujausias tyrimais grindžiama Taškento parapijos istorija. Šis vertingas šaltinis leidžia geriau pažinti iki šiol mažai žinomus Turkestano katalikų bei jų ganytojų darbus ir kasdienį gyvenimą.

RAKTAŽODŽIAI: Turkestanas, katalikai, kunigas Juozas Sabas, Katalikų Bažnyčia Rusijos imperijoje.

Dmitriy PANTO, Viktor BILOTAS

REVIEW BY REV. JUOZAS SABAS (1868–1926) ON TURKESTAN AND CATHOLIC PARISH OF TASHKENT IN 1903

S u m m a r y

In 1903, during the treatment course in Tashkent, Rev. Juozas Sabas (1868–1926) from Seinai Diocese wrote review about the catholic life in Middle Asia “Turkiestan – Polacy i Litwini w Taszkencie” (“Turkestan – Poles and Lithuanians in Tashkent”). It is a rare narrative source about Catholic Church in this region. This review by Rev. J. Sabas was published in Polish press in 1903. Here it is being published with added critical scientific notation and a wide article based on the latest historical research of Tashkent parish. This valuable source is an aid to learn more about the work and life of Catholics and their pastors in this region.

KEYWORDS: Turkestan, Catholics, priest Juozas Sabas, Catholic Church in Russian Empire.

Dmitriy PANTO – istorijos mokslo daktaras. Studijavo istoriją ir filosofiją Liublino katalikų universitete. Gdanskio Antrojo pasaulinio karo muziejaus Mokslo skyriaus darbuotojas. Moksliniai interesai: Katalikų Bažnyčios Rusijos imperijoje bei SSRS istorija, Stalino teroras ir tautų deportacijos. El. paštas: d.panto@muzeum1939.pl; dmitriy.panto@gmail.com.

Dmitriy PANTO – doktor historii. Studiował historię i filozofię na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, obecnie pracownik Działu Naukowego Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. Do jego zainteresowań badawczych należą historia Kościoła Katolickiego w Cesarstwie Rosyjskim i ZSRR, stalinowski terror oraz deportacje narodów. E-mail: d.panto@muzeum1939.pl; dmitriy.panto@gmail.com.

Dmitriy PANTO – PhD, studied history and philosophy at Lublin Catholic University and now works as scientist at the Museum of The Second World War in Gdansk. Scientific interests: History of the Catholic

Church in Russian Empire and History of SSRS, Stalin's terror and deportations of nations. E-mail: d.panto@muzeum1939.pl; dmitriy.panto@gmail.com.

Viktor BILOTAS – Bažnyčios istorijos licenciatas, Vytauto Didžiojo universiteto doktorantas, Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centro Katalikų teologijos fakultete darbuotojas. Istoriją studijavo Popiežiškajame Grigaliaus universitete. Moksliniai interesai: Bažnyčios ir lietuvių Sibire istorija. El. paštas: viktor.bilotas@vdu.lt; vbilotas@gmail.com.

Viktor BILOTAS – licencjat kanoniczny z historii Kościoła, doktorant na Uniwersytecie Witolda Wielkiego. Studiował historie na Papieskim Gregoriańskim Uniwersytecie. Pracownik Centrum badania Historii Kościoła na Litwie. Do jego zainteresowań badawczych należą historia Kościoła Katolickiego oraz historia Litwinów na Syberii. E-mail: viktor.bilotas@vdu.lt; vbilotas@gmail.com.

Viktor BILOTAS – Church History licentiate, PhD student at Vytautas Magnus University, researcher at the Faculty of Catholic Theology of the Lithuanian Catholic Church History Center. He studied history at Pope Gregory University. Scientific interests: History of the Church and Lithuanians in Siberia. E-mail: viktor.bilotas@vdu.lt; vbilotas@gmail.com.